

Marius Diaconescu, *Structura nobilimii din Transilvania în epoca angevină*, Ed. Mega, Cluj-Napoca, 2013, 512 p.

O nouă istorie a elitelor nobiliare vine să se adauge producțiilor istoriografice din ultima perioadă, este vorba despre lucrarea istoricului Marius Diaconescu, în fapt, varianta finală a tezei sale de doctorat susținută în anul 2004 în cadrul Universității “Eötvös Loránd” din Budapesta. Lucrarea se vrea, în egală măsură, o istorie a Transilvaniei veacului al XIV-lea, perioadă marcată de amprenta celor doi monarhi angevini care au redefinit monarhia medievală maghiară, cât și o istorie a nobilimii țării în integralitatea ei. Demersul istoric se coagulează în jurul microistoriile familiilor nobiliare ardeleni, un mediu dominat de preocuparea pentru menținerea statutului social privilegiat, fundamentat pe avere, funcții și relații de familiaritate.

În ansamblul ei, lucrarea a fost gândită pe două paliere. Primul, dedicat teoretizării problematichilor generate de studiul nobilimii ardeleni, denotă viziunea autorului asupra fenomenului elitelor sociale transilvănene în veacul al XIV-lea. Cel de-al doilea, de fapt centrul de greutate al lucrării, cuprinde microfișele celor peste 200 de familii nobile ardeleni cercetate, un veritabil tur de forță în ceea ce privește depistarea și sistematizarea unui apreciazabil volum de informații documentare și bibliografice.

Volumul debutează cu o necesară *Introducere* (p. 9–27) în care autorul își prezintă atât metoda de lucru, cât și argumentația care a stat la baza alegerii unei asemenea teme de cercetare. În viziunea sa, istoria nobilimii este unul din cele mai văduvite aspecte ale istoriei Transilvaniei, mai ales pentru perioada medievală. Deși apreciază pașii importanți care s-au făcut în studierea nobilimii românești din Transilvania și Ungaria, istoricul Marius Diaconescu consideră că o tratare a nobilimii ardeleni în integralitatea sa este absolut necesară pentru mai buna înțelegere a mecanismelor de putere care au funcționat la nivelul voievodatului în epoca medievală. În consecință, aceasta ar fi motivația principală care a condus la realizarea demersului istoriografic de față, cercetarea fiind direcționată atât în sensul analizării elementelor generale care încadrează această nobilime în structurile elitare ale regatului maghiar, cât și al depistării acelor particularități evolutive, conferite de izolarea geografică și de autonomia administrativă și judecătorească a voievodatului Transilvaniei. Principalul aspect asupra căruia autorul și-a focalizat cercetarea este cel al structurii nobilimii ardeleni, pe care îl consideră indispensabil pentru buna înțelegere a mobilității sociale, în funcție de pozițiile între care au evoluat sau involuat familiile nobiliare.

Partea introductivă a lucrării conține în mod justificat liniile generale referitoare la structura nobilimii. Astfel, autorul stabilește în primul rând delimitările terminologice cu care a operat, recunoscând o oarecare relativitate în ceea ce privește existența și respectarea strictă a unor formule consacrate în epocă. În principiu, Marius Diaconescu pornește în analiza sa de la definiția pe care regretatul istoric Pál Engel a dat-o nobilimii, și anume aceea că statutul nobiliar a fost determinat în epocă de două condiții indispensabile: originea nobiliară și proprietatea nobiliară. Autorul mărturisește însă dificultatea de a stabili pe baze documentare certe originea celei mai mari părți a nobilimii ardeleni pentru bunul motiv că asemenea informații documentare (anterioare secolului al XIV-lea) nu au existat sau nu s-au păstrat decât într-o mică măsură. Și în ceea ce privește proprietatea nobiliară se remarcă, pe bună dreptate, faptul

că perioada angevină, cel puțin în prima sa parte, a cunoscut existența în paralel atât a dreptului de stăpânire *de facto* (fundamentat pe tradiție și pe recunoașterea din partea vecinilor și a comunității nobiliare din comitat), cât și a formelor de stăpânire funciară *de iure* (pe baza actului scris), până când noua legislație reformatoare a Angevinilor va modifica radical balanța în favoarea actului scris și al legitimității juridice.

Necesare se dovedesc a fi și stabilirea regulilor onomastice adoptate, delimitările cronologico-spațiale, izvoarele documentare și narative utilizate, precum și maniera în care s-a încercat reconstituirea domeniilor feudale familiale. În ceea ce privește metodologia adoptată, autorul a recurs în primul rând la metoda inductivă, ce a presupus cercetarea cazurilor individuale pe baza cărora mai apoi au putut fi enunțate caracteristicile generale ale acestui grup social elitar. Se adaugă acestei metode și reconstituirea genealogică – instrument de cercetare care a permis analiza istoriei diferitelor familii din punctul de vedere al continuității, al ramurilor, al strategiilor matrimoniale sau al divizării averilor patrimoniale.

Capitolul I, destinat *Originii nobilimii ardelene* (p. 28–69), debutează cu o primă observație destul de tranșantă, și anume că majoritatea familiilor nobile din Transilvania au o origine necunoscută, nu în sensul unui strămoș fondator, ci al statutului social și juridic al acestui strămoș și al modalităților prin care familia a ajuns la rangul nobiliar. Cercetările efectuate de istoric au condus la concluzia că dovezi ale momentului înnobilării sunt rarissime în cazul nobilimii ardelene. Genealogiile întocmite nu au permis decât o anticipare a originii diferitelor familii cu două-trei generații de la prima menționare documentară. Urmând liniile trasate de literatura istoriografică de specialitate, autorul plasează originea nobilimii ardelene în cadrul neamurilor ungurești, al servienților regali și al iobagilor de castru, la care adaugă comunitățile săsești, secuiești și românești. Ceea ce face diferența față de cercetările anterioare este faptul că istoricul nu se limitează doar la a înșira principalele origini ale nobilimii, ci încearcă să determine, în limitele destul de înguste ale informației documentare, ponderea fiecărei categorii, nu atât din punct de vedere numeric, cât mai ales din perspectiva locului familiei în ierarhia nobilimii ardelene.

Istoricul identifică 21 de neamuri ungurești care au avut stăpâniri în Transilvania în epocile arpadiană și angevină, din rândul cărora s-au desprins o serie de familii nobile ardelene. Dificultatea mărturisită de autor rezidă din imposibilitatea de a stabili rangul cu care aceste neamuri au venit în Transilvania, deoarece nu toate au fost nobile de la bun început. De asemenea, observă că, în timp, s-a realizat o clară departajare în funcție de dimensiunea domeniului nobiliar pe care au ajuns să îl stăpânească, de la marile domenii de peste 20–30 de moșii, la cele mici, între 1 și 5 moșii. Mult mai dificilă a fost pentru cercetător depistarea originilor nobiliare în cadrul categoriilor de servienți regali sau de iobagi de castru, pentru bunul motiv că, nici într-un caz, nici în altul, izvoarele documentare de secol XIII–XIV nu consemnează o asemenea stare de fapt. Tot ceea ce autorul avansează sunt doar prezumții care pot fi confirmate sau infirmate de cercetări ulterioare. Astfel, în ceea ce privește ascendența unor familii nobile în cadrul categoriei servienților regali istoricul opinează că se poate lua în considerare faptul că toți cei care au primit donații din partea regelui în secolul al XIII-lea fără să aibă ascendența în vreunul din neamurile ungurești, pot fi considerați a fi fost anterior servienți regali ridicați la rangul nobiliar. Cât despre familii nobile ridicate

din rândul iobagilor de castru, inexistența unor documente care să ateste înnobilarea acestora în secolele XIII–XIV l-a determinat pe Marius Diaconescu să antameze ipoteza că o asemenea ascendență ar fi fost proprie micilor familii nobiliare care au stăpânit în timp un domeniu mic, de 1–2 sate.

Nici identificarea nobililor ardeleni după originea etnică nu s-a dovedit a fi un demers mai facil. În ceea ce privește originea săsească sau secuiască, autorul evidențiază particularitățile generate de statutul social al frunțașilor celor două grupuri etnice, determinate de privilegiile dobândite la așezarea lor în Transilvania. Astfel, istoricul subliniază distincția care trebuie făcută între sașii și secuii proprietari de pământ, dar neintegrați nobilimii maghiare ca stare socială, și cei care în timp au primit recunoașterea rangului lor nobiliar. Or, în viziunea sa, integrarea unor frunțași sași și secuî în categoria nobililor țării nu s-ar fi putut realiza decât în condițiile în care aceștia s-ar fi desprins de comunitățile de origine prin stabilirea pe noile moșii, unde au aplicat principiile de moștenire ale nobilimii și s-au căsătorit în cadrul familiilor nobile maghiare. În consecință, potrivit estimărilor și al informației ce poate fi probată documentar, autorul apreciază că s-au încadrat nobilimii ardeleni un număr de 20 de familii de origine săsească și aproximativ 12 familii de origine secuiască.

Stabilirea originii românești a unor familii nobile ardeleni ridică, la rândul ei, o serie de probleme, dificil de surmontat. Marius Diaconescu consideră că au existat trei căi prin care unii cnezi români au fost ridicați la rang nobiliar în epoca angevină. Prima ar fi aceea a cnezilor cu moșie, dar fără diplomă regală, al căror drept de stăpânire a fost recunoscut de comunitatea nobiliară a comitatului în baza unor antecedente ce coborau în secolul al XIII-lea. Al doilea caz ar fi cel al cnezilor români care au obținut în veacul al XIV-lea reconfirmarea regală asupra moșiilor lor prin actele de “nouă danie”. În sfârșit, cea de-a treia cale ar fi fost aceea clasică, a înnobilării unor cnezi prin acordarea de diplome regale și atribuirea unei moșii. Fiecare din cele trei căi este ilustrată cu câte un exemplu concret, certificat documentar. O discuție mai largă este efectuată de autor pe marginea diplomei privilegiale din 28 iunie 1366, pe care o consideră mai degrabă ca o oportunitate pentru cnezii români cu diplomă de a accede la rangul nobiliar, decât ca o măsură restrictivă îndreptată împotriva românilor. Marius Diaconescu consideră că acest act regal a reglementat statutul juridic al cnezilor cu diplomă regală, ei urmând să fie asimilați cu nobilii în deceniile următoare. În opinia noastră, istoricul se ferește să ducă raționamentul până la ultimele consecințe deoarece nu pune câteva întrebări firești: câți cnezi români aveau diplome regale asupra stăpânirilor lor în momentul implementării reformelor sociale și juridice angevine la mijlocul secolului al XIV-lea? Ce s-a întâmplat cu cei care nu au avut asemenea diplome și nici șansa de a fi confirmați în stăpânirile lor prin mărturia comunității nobiliare a comitatelor? Din experiența acumulată pe baza studierii realităților bănățene ale perioadei respective, putem aprecia că numărul cnezilor români cu diplomă regală dobândită în secolul al XIII-lea și la începutul secolului XIV a fost extrem de scăzut, pentru simplul motiv că acordarea de acte care să confirme dreptul de proprietate funciară nu a fost o practică a epocii arpadiene. Nici dovezi ale înnobilării cnezimii române bănățene prin acordare de diplome și moșii nu s-au păstrat decât într-o proporție infimă. În consecință, pentru zona înaltă a Banatului, circumscrisă banatului de Severin, momentul diplomei din 1366 probabil că a declanșat procesul prin care mare parte a familiilor

cneziale române au obținut în deceniile următoare actele de reconfirmare în stăpânirile lor. În Transvania un proces similar s-a derulat în comitatul Hunedoarei. În schimb, în comitatele bănățene de câmpie asistăm la fenomenul depozedării cnezimii române de posesiunile sale în urma coliziunii dintre vechiul drept cutumiar de stăpânire și cel bazat pe actul scris, conferit multor demnitari, familiari sau nobili așezați în zonă odată cu noua dinastie regală. Situația nu a putut fi mult diferită în comitatele transilvănene, or tocmai aceste realități considerăm că explică numărul mic al nobilimii ardeleni de origine română.

Capitolul al II-lea al lucrării, *Statutul juridic al nobilimii ardeleni* (p. 70–84), este conceput de autor ca o retrospectivă a evoluției cadrului juridic al nobilimii ardeleni menită să infirme anumite opinii potrivit cărora elita nobiliară ardeleană ar fi dobândit întreaga recunoaștere a statutului său juridic privilegiat de-abia în 1351, odată cu reconfirmarea Bulei de Aur din anul 1222. Argumentele cercetătorului pornesc de la acceptarea ideii că procesul de formare a nobilimii ardeleni a fost mai îndelungat decât în restul regatului. Cu toate acestea, el consideră că dovezi ale faptului că ea a deținut toate drepturile nobiliare înainte de anul 1351 se regăsesc încă de la sfârșitul secolului al XIII-lea, odată cu prima consemnare a existenței congregației nobiliare a Transilvaniei în 1288 și apoi cu decretul regal al lui Andrei II din 1290 prin care s-a legiferat unificarea statutului juridic al nobilimii ardeleni cu cel al nobilimii din regat. Doar evenimentele politice din Ungaria de la începutul veacului al XIV-lea, respectiv perioada de *interregnum*, dublată în Transilvania de autonomia țării accentuată de guvernarea autoritară (în viziunea autorului) a voievodului Ladislau Kán, au făcut ca aplicarea acestui decret să întârzie cu câteva decenii. În pofida acestei conjuncturi politice, istoricul apreciază că începând cu anul 1324, odată cu pacificarea și reunificarea regatului, nobilimea ardeleană și-a redobândit treptat vechile libertăți, actele din 1351 și 1366 nefăcând altceva decât să consfințească o stare de fapt existentă deja.

În Capitolul al III-lea autorul încearcă să reconstituie *Carierile nobililor ardeleni în epoca angevină* (p. 85–95) pornind de la premisa că poziția unui nobil în ierarhia socială nu a fost conferită doar de dimensiunea patrimoniului funciar, ci și de funcțiile administrative, militare și ecleziastice pe care le-a ocupat. Potrivit izvoarelor cercetate, Marius Diaconescu a identificat 70 de nobili ardeleni care au urmat o carieră, de la cea de slujbași ai vicevoievozilor sau notari, până la funcțiile de vicecomis sau vicevoievozi, la care s-au adăugat și funcțiile bisericești. Se remarcă faptul că accesul nobililor ardeleni la funcțiile centrale sau la curtea regală a fost limitat, această realitate punând-o pe seama faptului că la conducerea administrativă a Transilvaniei s-a aflat voievodul, ca intermediar între regalitate și nobilimea țării. În consecință, foarte puțini ardeleni au avut oportunitatea de a depăși palierele secundare al administrației voievodatului, și atunci când au făcut-o ei au ajuns mai degrabă în postura de familiari ai baronilor regatului (de regulă, voievozi sau foști voievozi). Au rămas însă disponibile pentru elita ardeleană funcțiile din comitatele Transilvaniei, o suficientă sursă de venituri și un bun prilej de a urca în ierarhia voievodatului.

Capitolele IV și V, respectiv *Structura nobilimii din Transilvania în epoca angevină* (p. 96–126) și *Familii nobile din Transilvania în epoca angevină* (p. 127–420), reprezintă fără îndoială centrul de greutate al volumului de față. Alcătuirea lor denotă o remarcabilă muncă de depistare, descifrare și analizare a unei foarte bogate documentații

de epocă, obținută în mare măsură din arhive sau din colecțiile de documente ale veacului al XIV-lea. Trebuie însă menționată frustrarea istoricului (specifică tuturor cercetătorilor care se dedică studierii documentelor perioadei medievale) cauzată atât de caracterul aleatoriu, uneori incidental, al izvoarelor documentare, cât și de relativitatea cantitativă și calitativă a informației conținute de acestea. În pofida acestei realități uneori limitative, care plasează multe aserțiuni sub semnul ipoteticului, autorul a identificat și analizat 215 familii care au stăpânit moșii în voievodatul Transilvaniei în epoca angevină. Potrivit estimărilor sale, această cifră reprezintă circa 80% din familiile nobile ardelene, rămânând necercetate o serie de familii mici, care apar rar în izvoare. Modalitatea în care autorul a abordat istoricul unei familii nobile se leagă de poziția acesteia în societate dată de avere, de relațiile de familiaritate și de funcțiile obținute. Se remarcă, pe bună dreptate, relativitatea posibilității de cuantificare a averilor nobiliare determinată atât de calitatea informației documentare, cât și de imprecizia terminologică regăsită în izvoare. Cu toate acestea, pe baza redactării microfișelor de familie cercetătorul a delimitat următoarele tipuri de domenii nobiliare ardelene: domenii foarte mari, de peste 30 de moșii, aparținând la 4 familii; domenii mari, de 20–30 de moșii, aflate în stăpânirea a trei familii; domenii medii, de 10–20 moșii, atribuite la 16 familii; domenii mici, de 3–10 moșii aparținând la circa 50 de familii; și domenii foarte mici, de 1–2 moșii, specifice restului nobilimii ardelene. În consecință, a rezultat faptul că 20–25 de familii au deținut în jur de 400 de moșii, ele reprezentând elita nobiliară, în timp ce mare parte a nobilimii ardelene s-a plasat la nivelul mediu și inferior al acestui palier social.

O altă problematică abordată de Marius Diaconescu în cadrul studierii istoriei acestor familii tratează modul în care s-au coagulat sau destructurat domeniile familiilor nobile ardelene. Donația regală, achiziționarea de moșii sau zălogirea au constituit metodele tradiționale prin care un domeniu nobiliar a putut fi dezvoltat în timp. Pe de altă parte, ieșirea din indiviziune, sărăcirea, desherența prin fenomenul de *defectum seminis* sau moștenirea pe linie feminină au fost tot atâtea prilejuri în care anumite domenii nobiliare s-au destructurat în decursul vremii.

Deosebit de interesantă este și analiza structurii nobilimii din fiecare comitat transilvănean în parte, gândită și concepută în funcție de mărimea domeniilor, de originea familiilor nobiliare, precum și de dispunerea în teritoriu a acestor moșii.

Prezentarea microristoriilor celor 215 familii nobile ardelene identificate de autor urmează o linie alfabetică, firească pentru nevoia cititorilor avizați de a identifica cât mai rapid nucleele familiale dorite. Se cuvine a sublinia observațiile autorului legate de consistența acestor microfișe de familie, atât de variate în funcție de calitatea materialului documentar. Se adaugă acestor istorii un număr de 70 de tabele genealogice (în cazul micilor familii am observat plasarea unor schițe genealogice în textul istoricului familiei), instrumente de lucru absolut necesare fundamentării argumentației istoriografice, ce trădează, alături de textul propriu-zis, o prodigioasă muncă de cercetare. Ele dau măsura evoluției sau involuției unei familii de-a lungul vremii, a ramificării sale pe parcursul timpului, a alianțelor matrimoniale încheiate. În opinia noastră, ar fi fost totuși mai productivă plasarea alianțelor matrimoniale în cadrul tabelelor (și nu în note de subsol), manieră clară de vizualizare a sistemului de înrudire practicat între diferitele familii nobile. De asemenea, menționarea în tabele a funcțiilor exercitate de

diferiții membri ai familiilor nobile ardelene ar fi putut constitui un argument în plus al poziției sociale deținute de familia respectivă. Apreciem în schimb în mod deosebit menționarea în subsidiarul tabelor genealogice a trimiterilor bibliografice și de arhivă, extrem de binevenită pentru cercetarea punctuală a diferitelor personaje care populează aceste structuri genealogice.

În consecință, volumul de față reprezintă, fără nicio îndoială, o contribuție istoriografică de înaltă ținută academică, ce denotă parcurgerea unui volum foarte mare de informație cu acribie științifică și atenție pentru detaliu. Maniera de abordare a istoriei nobilimii ardelene în integralitatea ei, deși circumscrisă unui singur secol, este o întreprindere absolut necesară pentru completarea tabloului elitelor sociale medievale ale regatului maghiar. Meritul volumului de față este acela de a identifica și defini problematicile generale, dar și particularitățile evoluției nobilimii ardelene, de a formula enunțuri, dar și ipoteze de lucru. Suntem în fața unui demers de mare valoare științifică, care îmbină analiza izvoarelor documentare și istoriografice cu interpretarea comparată a informației, rezultând o interesantă și vivace frescă a societății medievale transilvănene a veacului al XIV-lea.

Ligia Boldea

Diplome privind istoria comitatului Timiș și a orașului Timișoara/ Oklevelek Temesvármegye és Temesvár város történetéhez, vol. II: 1430–1470, culese de Pesty Frigyes, ediție, note și comentarii Livia Magina, Adrian Magina, Ed. Mega, Cluj-Napoca, 2014, 478 p.

În 1896 vedea lumina tiparului, la Bratislava, primul volum al corpusului de documente medievale referitoare la comitatul Timiș și orașul Timișoara. Cele 418 documente (între acestea câteva regeste) fuseseră transcrise din diferite arhive și biblioteci publice și private din vechea Austro-Ungarie și din Germania imperială de către Pesty Frigyes (1823–1889), istoric născut la Timișoara și legat de trecutul zonei din care descindea. Moartea l-a împiedicat să-și vadă încununată munca, de pregătirea pentru tipar și editarea primului volum îngrijindu-se prietenul său Ortway Tivadar (un german maghiarizat, al cărui nume original era Theodor Orthmayr). În lăsământul de manuscrise al lui Pesty, păstrat și în prezent la Secția de manuscrise a Bibliotecii Academiei Maghiare de Științe din Budapesta, mai adăstau în așteptarea unui editor vrednic documentele transcrise de istoricul timișorean pentru anii de după 1430 și până la începutul secolului al XVI-lea, acestea urmând să continue diplomatiul Banatului de la câmpie din perioada anterioară cuceririi otomane. Abia acum, la mai bine de un secol de când fuseseră transcrise și adunate de către Pesty, aceste documente – cele dintre anii 1430 și 1470 – văd lumina tiparului datorită muncii pasionate, pricepute și stăruitoare a doi tineri istorici de la Muzeul Banatului Montan din Reșița (instituția care a asigurat de altfel editarea volumului), soții Livia și Adrian Magina.

Nu este nicidecum intenția noastră ca, în cele ce urmează, să ne referim la informațiile deosebit de variate și de interesante puse acum la îndemâna istoricilor prin publicarea celor 365 de documente (362 în cadrul corpusului și 3 în anexă). Dorim,